

КАК СЕ ПРАВЯТ СЪПОСТАВИТЕЛНИ ЛЕКСИКАЛНИ АНАЛИЗИ

Палмира Легурска

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН

Резюме. В тази статия се коментират отделни аспекти на създаването на *tertium comparationis* в двуезични и многоезични съпоставителни лексикални изследвания. Кратко се разглеждат някои базови проблеми във връзка с осъществяването на проекта „Съпоставително-типологично изследване на лексиката в родствени и неродствени езици“, разработван в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“.

Keywords: contrastive linguistics, *tertium comparationis*, native and foreign language learning, database

В тази статия коментирам някои проблеми, свързани с въпроса за създаването на *tertium comparationis* в двуезични и многоезични лексикални изследвания. Като цяло, може да се каже, че това е един от най-неизяснените въпроси за теорията и практиката на съпоставителното езикознание.

Смята се, че езикът еталон е „идеална“ езикова система, специално конструирана от лингвиста по такъв начин, че в него в максимална степен да бъдат представени универсалните свойства на езиците (Касевич, 1977: 143). Създаването на език еталон преследва две цели. На първо място, това е система, с която е удобно да бъдат съпоставени всички естествени езици. Съпоставянето е свързано с типологичното изучаване на езиците, предполагащо сравняване на всички езици помежду им чрез създадения език еталон, и по този начин да се получат в най-голяма степен еднородни и съпоставими резултати. От друга страна, езикът еталон се смята за цялостна завършена система, затова съпоставката с език еталон предполага именно комплексно типологично изследване, при което участват всички равнища и аспекти на езиковата система (Касевич, 1977: 143).

Известно е обобщението на Томаш Крзешовски (Krzeszowski, 1990), който нарича съпоставителното езикознание „Пепеляшката“ на лингвистиката. Макар че има зад себе си трудовете на поколения езиковеди в целия свят и по-специално в Европа и у нас, тази област на научно знание се омаловажава. Вероятна причина за това е недостатъчното изясняване на въпроса какво е основа за съпоставка, който се свързва с проблема за еквивалентността.

Т. Кшешовски смята, че основата за съпоставка (терциум компарационис) и еквивалентността са двете страни на една и съща монета, или иначе казано – еквивалентността е принципът, по отношение на който се открива даден терциум компарационис дотолкова, доколкото определени елементи са еквивалентни по отношение на даден терциум компарационис. Терциум компарационис се извежда на базата на еквивалентността на дадени елементи в конкретно съпоставително изследване. Обратното също е вярно: даден терциум компарационис може да бъде открит за две езикови единици от различни езици дотолкова, доколкото тези единици са еквивалентни.

Идеята за основа на съпоставка между езиците се опира на допускането за *принципната съпоставимост* между тях, като косвено потвърждение за това са данните на теорията и практиката на превода (например теорията за еквивалентността).

Присъщата на всички хора способност за познание на окръжаващия ги свят, общността на процеса на познание, както и въпросът за познаваемостта на света, са базата за принципната съпоставимост между езиците (Григориева, 2001: 5). Подобна гледна точка изобщо не противоречи на факта, че във всеки език намира отражение културната, обществено ползвателната и ежедневната дейност на хората и това, от своя страна, е определящо за миогледа им и като следствие е в основата на формирането на езиковите структури и езика като цяло на даден социум в най-широк смисъл. Последното твърдение в своя хипертрофиран вид получава своето развитие в идеите на В. фон Хумболт, Е. Сепир и Б. Уорф за ролята на езика, способен да определя човешкото мислене на говорещите даден език и на възприятието на „света“. Въпросът е коментиран много широко в литературата от чужди и български лингвисти и авторката на статията е взела отношение по него (Димитрова, 1969/1989; Молхова, 1984; Легурска, Веселинов 2001/2002; Легурска, 2003, 2006; Легурска, 2009; Легурска, Бечева, Аврамова, Веселинов, Лилова, Панчев, 2009; вж. също Божилова, 2006, Костадинова, 2008), но не е предмет на внимание тук.

Във всеки съпоставителен анализ могат да се набележат два етапа, като се вземат под внимание двата аспекта на съпоставяне – собственоезиков и мета-езиков (Григориева, 2001: 5).

Основен тласък и предпоставка за съществуването на съпоставително изследване е наличието на описание на сравняваните езикови явления, на първо място.

На второ място, установяват се възможностите за съпоставимост между езиковите явления в съпоставяните езици.

На трето място, осъществява се самият съпоставителен анализ.

Ако въпросът за съпоставимостта между езиците бъде решен положително, следва да бъде извършена процедура за установяване на отношения между съпоставяните явления, с цел да бъде търсена съответната еквивалентност

или отсъствието ѝ в рамките на изследвания материал от съпоставяните езици. На тази стъпка на анализ възниква въпросът за основата на съпоставка или терциум компарационис.

Съдържанието на понятието за терциум компарационис означава да се намери онова общо, което дава възможност същностите на дадени езикови явления да бъдат съпоставяни. Основата за съпоставка между сравняваните явления (терциум компарационис), в това число и езикови, се базира на създаването на релация между две езикови явления (или система от явления и факти) и теориите за тях, които да се основават на нещо трето. В този смисъл въпросът за съпоставимостта се решава като вид научна рефлексия.

Изследванията, в които в явен вид се формулира въпросът за сравнение на два обекта и основата за сравнението им, могат да се смятат за имащи отношение към теорията за терциум компарационис. В този смисъл създателите на номематичния подход в лингвистиката – Ф. дьо Сосюр, А. Мартине, К. Бюлер, Е. Кошмидер, Л. Тениер, В. фон Вартбург, Б. Потие, А. Греймас – са предвестници на теорията за терциум компарационис в съпоставителното езикознание.

От друга страна, изследванията, правени в рамките на съпоставителното езикознание от 70–80 г. на XX в., поставят основите на различни аспекти от теорията в тази област. Така например изследванията на А. Гудавичус (Гудавичус, 1981) се посвещават на основния принцип на съпоставителната семазиология – постулатите на когнитивната система като обективно мерило при съпоставката на лексикално-семантичните системи на езиците. Гудавичус приема, че съществува когнитивна система, еднакво независеща от всеки от съпоставяните езици (Гудавичус, 1981: 7–8).

На второ място англо-полският проект за изследване на граматиката под ръководството на Я. Фишак (Кшешовски, 1984; Фишак, 1984), българо-полската съпоставителна граматика (обзор у Косеска, 1991), сърбохърватско-полската съпоставителна граматика (Косеска, 1991: 30), също така и редица работи на български русисти като И. Червенкова (Червенкова, 1982, 2011), Ст. Димитрова (Димитрова, 1989), П. Легурска (Легурска, 1982, 1984, 1985, 1990, 2011а,б), М. Леонидова (Леонидова, 1986), Р. Павлова (Павлова, 1979), могат да се смятат за илюстрации на отделни теоретични приноси към съпоставката на лексикални и граматични явления. В тези работи се засягат общотеоретични въпроси на съпоставителния анализ в двуезични изследвания.

За общотеоретична работа също в този план може да се посочи монографията на А. Данчев (Данчев, 1990/2001), посветена на редица методологически проблеми на съпоставителното езикознание и критериите за съпоставимост.

Тези изследвания са надградени върху изключителния фундамент от трудове на родоначалниците на съпоставителното езикознание в България – акад. Вл. Георгиев, проф. И. Леков и проф. Св. Иванчев. Така че най-общо може да се каже, че и у нас, както и в Европа и Русия, в края на 70-те и началото на 80 г.

на XX в. се формулират теоретични въпроси и се разглежда експлицитно въпросът за основата на съпоставка.

Въпросът за терциум компарационис в българското езикознание се поставя имплицитно, т.е. не се интерпретира теоретично, а се смята за подразбиращ се на страниците на списание „Бюлетин за съпоставително изследване на българския език с други езици“ през 1976, 1977 и „Съпоставително езикознание“ (от 1978 г. и по-нататък). В този смисъл съпоставителното езикознание в България като цяло е вървяло в крак с общите тенденции на европейското езикознание. Институтът за български език към БАН през последните десет години става средище за разработване на съпоставителна проблематика, засягаща лексикалните изследвания за дву- и многоезични цели.

В рамките на проекта „Съпоставително-типологично изследване на лексиката в родствени и неродствени езици“, разработван в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ от 2003 и досега в четири етапа, са изготвени следните модели:

1. Типология на начините и видовете вторично назоваване в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език.
2. Ономасиологичен каталог на семантичните преходи в изброените езици в синхрония.
3. Ономасиологични каталози на семантичните паралели в изброените езици в синхрония.
4. Синхронизирани каталози на семантичните преходи в избраните езици – образни и номинативни метафори.

Теорията, свързана с четирите каталога, се коментира в монографията „Съпоставителни лексикални анализи и основа на съпоставка“ (Легурска, 2011a), като е представена и отделна илюстрация на моделите във вид на „Семантичен речник на типологичните характеристики на вторичното назоваване в руския и българския език“ (Легурска, 2011b). Цялото изследване по първите три каталога е достъпно онлайн в Българска електронна лингвистична библиотека (Легурска, 2006; Легурска, 2009; Легурска, Бечева, Аврамова, Веселинов, Лилова, Панчев, 2009) и може да се определи като съпоставително типологично, изпълнено в синхрония.

Идейни стимули за подобни разработки са няколко изследвания, по един или друг начин формиращи отделни аспекти в изучаването на полисемията. Първото изследване е на П. Н. Денисов (Денисов, 1984), в което се анализират зоните на многозначност в руския език на базата на материал от 17-томния и 4-томния речник на руския език и се изолират думи с т.нар. „малка многозначност“, която се определя тематично. Всяка от тематичните групи се характеризира със специфична за нея многозначност. Като приемам за отправна точка това наблюдение, допускам, че между тематичната лексикална група и типовете многозначност има определена зависимост, която може да

се разглежда като семантичен типологичен параметър. За всеки отделен език могат да бъдат определени типовете многозначност, характеризиращи определена тематична лексикална група.

От друга страна, от А. Зализняк и колектив (Зализняк, 2001) се разработва „Каталог на семантичните преходи“, в който се *инвентаризират* във формата на *бази данни* езиковите факти на полисемията в диахрония и синхрония с крайна цел да се направи *типология* на явлениято в различни езици. В „Каталога на семантичните преходи“ на А. А. Зализняк се включват индивидуалните изменения на значенията на думите, които се възпроизвеждат многократно в различни езици.

Научната група, свързана с изработването на *базата данни на системата „Лексикограф“* (Е. В. Падучева, Г. И. Кустова, Е. В. Рахилина, Р. И. Розина), изследва закономерностите на семантичната деривация в рамките на определени класове от думи и в този смисъл може да се смята за *пораждащ модел на полисемията* (Зализняк, 2004а: 21). *Моделът за пораждаване на производни значения от изходното и моделът, опериращ с понятието концептуална схема и реализациите ѝ* (Кустова, Падучева, Розина и др. 1993), изследва как е устроена многозначността в езика.

Моделът на Ю. Д. Апресян, приложен в Новия речник на синонимите на руския език (Апресян, 1999), обогатява изследванията в тази област с *оптималното организиране на информацията*, нужна на ползвателя на речника.

А. Е. Кибрик, от своя страна, определя полисемията като проява на *когнитивната взаимосвързаност* на определени когнитивни единици в областта на лексиката. Когнитивната взаимосвързаност представлява клас от близки, непосредствени връзки в дадено множество когнитивни единици, влизащи в дадена когнитивна структура. Съществено според автора е, че тези семантичните връзки се отнасят към *лексикалните универсалии*, общи за всички изследвани езици. Към лексикалните универсалии А. И. Кибрик отнася всички семантични явления, базиращи се на *парадигмални лексикални асоциации*: семантичното поле, родо-видовите отношения, отношението „тип–екземпляр“, синонимията–антонимията, метафората–синонимията–синекдохата, асоциативните речникови връзки; семантичната структура на многозначната дума и др. (Кибрик, 2008: 59). Когнитивната гледна точка към езиковите явления според автора не ни е дадена непосредствено за наблюдение. Но езикът, който пряко се свързва с мисленето, предоставя множество обективни косвени свидетелства за организацията на когнитивната структура. А. Е. Кибрик разглежда възможността за лингвистична реконструкция на когнитивната структура, която се основава на *хипотезата за когнитивната мотивираност на езиковата форма* (Кибрик, 2008: 51).

Или ако обобща казаното по-горе по отношение на полисемията, то се свежда до следните опорни точки: първо: количеството и качеството на значенията в многозначната дума зависят от нейната принадлежност към дадена тематична група – за *предметните*, или лексикално-семантична група – за

предикатните имена; второ: данните за полисемията в отделните езици подлежат на инвентаризация по типове полисемия, семантични преходи и семантични паралели; трето: каталогизирането на лексикалните факти за всеки отделен език, както и при съпоставка между два или повече езика, е оптимална форма за организиране на информацията; четвърто: изготвените каталози са илюстрация на когнитивната взаимосвързаност на тематичната група, лексикалното значение и семантичния множител.

Подобни изследвания са особено актуални днес за развитието на семантичната типология на езиците, опиращи се на използването на бази данни, правени за различни езици, но изработени със съизмерими методики, даващи възможности за получаване на съизмерими данни и изводи.

Идеите, на които се базират отделните анализи, се опират на допускането, че съществува семантичен алгоритъм между тематичната група, вторичното лексикално значение и семантичния множител като когнитивни съставлящи на определеното значение в даден език.

В предишни статии представих още отделни фрагменти на изследването в различни негови фази. Въпросът обаче, който остава нерешен, е, как може да се намери основа за съпоставка между различните теории, представящи полисемията във вид на бази данни, без да се изпадне в състоянието „изгубени в превода“ на теориите.

Търсенията в тази област са възможни в следните посоки. Най-общо може да се каже, че теориите, свързани със сравнението на езиците, могат да се групират по следния начин – сравнителноисторическо езикознание, типология и универсалии, контрастна лингвистика (съпоставително езикознание), ареална лингвистика и диалектология (Кибрик, 2005). Те са резултат от прегрупирането на основната парадигма, формираща лицето на езикознанието през XX в.: първа половина – структурна лингвистика (европейска) и дескриптивна лингвистика (американска); втора половина на XX в. – генеративна, формална, функционална, когнитивна лингвистика (Кибрик, 2005).

Изброените клонове на езикознанието предполагат разработването на различен метаезик на изследването. Във връзка с това продуктивната съпоставка между езиците е възможна единствено в рамките на типологичната наука с опора на апарата на език еталон (Зеленецки, 2010).

БЕЛЕЖКИ

1. Легурска, П. За теоретичната основа на проекта „Съпоставително-типологичен анализ на вторичната номинация на предметните имена в български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език“. В: Български език, 2007, 1, с. 77–89; Легурска, П., Н. Бечева. Вариране на матрицата при анализ на полисемията на предметните имена в многоезично съпоставително изследване. В: Български

език, 2008, №1, 64–72. 77. Легурска, П. Ономасиологичен каталог на семантичните паралели (върху материал от руски и български език). В: Чуждоезиково обучение, 2008, 3, 3–13. 88. Легурска, П. Някои аспекти на терциум компарационис при съпоставителни лексикални анализи. В: Български език, 2009, № 4, 68–78; Legurska P., I. Panchev. Onomasiological catalogue of semantic transitions in synchronous and thematic order (for Bulgarian, Russian, Serbian, Czech, French, and English). В: Балканско езикознание, 2011, кн. 1, №1, 7–17.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян, Ю. Д. & Богуславская, О. Ю. & Левонтина, И. Б. & Урысон, Е. В. & Гловинская, М. Я. & Крылова, Т. В. (1999). *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, Первый выпуск, 2-е издание, исправленное. Москва: Школа „Языки русской культуры“.
- Божилова, М. (2006). Картина ли е „езиковата картина на света“. *Светът на речника. Светът в речника. Юбилеен сборник, посветен на 70-г. на чл.-кор. д.ф.н. Емилия Пернишка*, с. 179–188. Велико Търново.
- Българска електронна лингвистична библиотека: <http://www.google.bg/#hl=en&output=search&client=psy-ab&q=%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA>
- Григорьева, Л. Н. (2001). Основные положения контрастивной лингвистики и ее внутренняя таксономия. *Немецкая филология в Санкт-Петербургском университете. Традиция и современность*, 48–67;. СПб.: <http://www.kafnemphilspbgu.poshta.ru/sbornik-80/let/6>
- Гудавичюс, А. Й. (1981). Теоретические предпосылки сопоставительной семасиологии. *Ceskoslovenska rusistika*, 1, 6–11.
- Данчев, А. (1990/ 2001). *Съпоставително езикознание. Теория и методология*. София: Университетско издателство.
- Денисов, П. Н. (1980). Место и роль самых многозначных слов в лексической системе языка. *Слово в грамматике и словаре*. Москва: „Наука“.
- Димитрова, С. (1989). *Лингвистична относителност*, 134–158. София: „Наука и изкуство“.
- Зализняк, А. А. (2001). Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект „Каталога семантически переходов“. *Вопросы языкознания*, №2, 13–25.
- Зализняк, А. А. (2004). Феномен многозначности и способы его описания. *Вопросы языкознания*, N2, 20–45.
- Зеленецки, А. Л. (2010). Контрастивная лингвистика и типология. – Вестник ВГУ. Серия: *Лингвистика и межкультурная коммуникация*, 1, 27–31.
- Касевич, В. Б. (1977). *Элементы общей лингвистики*. Москва: „Наука“. <http://www.classes.ru/grammar/117.Kasevich/html>

- Кибрик, А. Е. (2005). *Современное состояние лингвистики*: www.slidefinder.net/2005/kibrik-2004-sovr-ling/9060013
- Косеска–Тошева, В. (1991). За езика посредник в съпоставителните изследвания. *Съпоставително езикознание 1*, 29–37.
- Костадинова, П. (2008). Концептуализация на времето (Изграждане на езиковата картина на света в новобългарския книжовен език). *Българите. Книжовността. Езикът*. София: ЕМАС.
- Кустова, Г. И. & Падучева, Е. В. & Розина, Р. И. и др. (1993). Словарь как лексическая база данных: об экспертной системе „Лексикограф“. *Научно-техническая информация, серия 2. Информационные процессы и системы, № 11*, 18–20.
- Krzeszowski, T. P. (1984). Tertium comparationis. Fisiak, J. (ed.) *Contrastive linguistics. Prospects and Problems*, pp. 301–312. Berlin, New York, Amsterdam.
- Krzeszowski, T. P. (1990). *Contrasting Languages. The Scope of Contrastive Linguistics*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Легурска, П. (1982). Вторичные лексические номинации конкретных имен существительных. *Дисертация за присъждане на научната степен „Кандидат на филологическите науки“*, 289 с. София: Софийски университет.
- Легурска, П. (1984). Тематическая группа и типы полисемии предметных имен (на материале русского и болгарского языков). – *Българска русистика*, № 5, 31–39.
- Легурска, П. (1985). *Семантичен анализ на вторичните значения на предметните имена в руския и българския език (върху материал от имена, обозначаващи естествени и изкуствени предмети)*. Ръкопис, София.
- Легурска, П. (1990). *Предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми)*. Депозиран ръкопис в ЦИНТИ.
- Легурска, П. & Веселинов, Д. (2001/2002). Съпоставка на лексикалните картини на света през различни еталони – tertium comparationis. *Български език*, 2, 51–63.
- Легурска, П. (2003). Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). *Чуждоезиково обучение*, 5, 5–22.
- Легурска, П. (2006). *Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване. Концепция. Съпоставка: руски и български език*. Депозиран ръкопис в ЦИНТИ УДК 801.3., № 21/2006. Сигнатура НД II 18719.
- Легурска, П. (2009). Някои аспекти на терциум компарационис при съпоставителни лексикални анализи. *Български език*, № 4, 68–78.

- Легурска, П. & Бечева, Н. & Аврамова, Ц. & Веселинов, Д. & Лилова, М. & Панчев, И. (2009). *Съпоставително-типологичен анализ на лексиката в родствени и неродствени езици (върху материал от български, руски, сръбски, чешки, френски и английски език)*. Депозиран ръкопис в НАЦИД, № НД 65/ 2009, София.
- Легурска, П. (2011a). *Съпоставителни лексикални анализи и основа за съпоставка*. София: Издателство „Ето“.
- Легурска, П. (2011b). *Семантичен речник на типологичните характеристики на вторичното назоваване в руския и българския език*. София: Издателство „Ето“.
- Леонидова, М. (1986). *Проблеми структурно-семантической типологии болгарских и русских фразеологизмов*. София: „Наука и изкуство“.
- Молхова, Ж. (1984). Хипотезата на Сапир–Уорф. *Руски и западни езици*, 5, 9–18.
- Павлова, Р. (1979). *Болгарско-руски и руско-български езикови паралели*. София.
- Fisiak, Jacek. (1984). *Contrastive Linguistics. Prospects and Problems*. Berlin/ New York/ Amsterdam (Trends in Linguistics. Studies and Monographs, 22).
- Червенкова, И. (1982). *О сопоставительном описании русской и болгарской лексики*. Вопросы сопоставительного описания русского и болгарского языков. Фонетика и лексика, 123–182. София: „Наука и изкуство“.
- Червенкова, И. (2011). *Сопоставително изследване на руската и българската лексика*. София: Heron Press.

HOW TO MAKE COMPARATIVE LEXICAL ANALYSIS

Abstract. The paper focuses on the establishment of *tertium comparationis* in bilingual and multilingual contrastive lexical studies. The Institute for Bulgarian Language „Prof. L. Andreychin“ works on a project named „Comparative-typological study of vocabulary in related and unrelated languages“, and some basic problems relevant to this project are being discussed.

Assoc. Prof. Palmira Legurska, PhD

✉ Institute for Bulgarian Language „Prof. L. Andreychin“
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski Prohod Blvd.
1113 Sofia, Bulgaria
Email: palmiralegurska@abv.bg